

ШЕПОТЬКО М. А.,
аспірантка кафедри кримінального права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.352
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.32>

ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ СУТНОСТІ ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ

Стаття присвячена встановленню сутності поняття «провокація підкупу». Динаміка законодавчих змін, які стосуються кримінальної відповідальності за провокацію підкупу, викликає підвищений інтерес науковців. Проведений аналіз сучасних досліджень, присвячених проблемам кримінальної відповідальності за провокацію підкупу, дає змогу виділити кілька підходів до розуміння сутності провокації підкупу, а саме: як спеціальний вид підбурювання, вид службового зловживання, вид перевищення влади, унікальне кримінальне правопорушення. Підбурювання до вчинення кримінального правопорушення є кримінально протиправною діяльністю, яка здійснюється в межах складної співучасті з розподілом ролей. Зазначено, що у процесі провокації підкупу відсутня спільність дій осіб, відсутній двосторонній суб'єктивний зв'язок, немає єдності умислу між провокатором та спровокованою особою. Оскільки відсутні всі необхідні ознаки співучасті, провокація підкупу не є спеціальним видом підбурювання. З огляду на те, що провокація підкупу є окремим випадком провокації кримінального правопорушення, вона має всі ознаки останнього. Встановлено, що під провокацією підкупу розуміємо умисну односторонню діяльність (дії) службової особи, яка спрямована на моделювання поведінки особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, з метою викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду, якщо при цьому діяння провокованого фактично не містить ознак винуватості. Обґрунтовано, що, з огляду на характеристики провокації підкупу, цілком виправданим є визначення провокації підкупу як кримінального правопорушення *sui generis*, тобто унікального кримінального правопорушення, що не охоплюється поняттям ні службового зловживання, ні перевищення влади, ні підбурювання до підкупу, не містить у собі ознак якого-небудь іншого кримінального правопорушення.

Ключові слова: *провокація підкупу, провокація, підкуп, провокація кримінального правопорушення, підбурювання, співучасть.*

Shepotko M. A. On establishing the essence of the provocation of bribery

The article examines establishing the essence of the 'provocation of bribery'. The dynamics of legislative changes concerning criminal responsibility for provocation of bribery attract the interest of scholars. The analysis of the contemporary research of criminal responsibility for the provocation of bribery suggests that it is possible to identify several approaches on the essence of provocation of bribery. Accordingly, it may be defined as a special type of provocation, type of abuse of authority, type of excess of authority, a unique type of a criminal offence. Provocation to commit criminal offence is the criminal activity that is carried out within the scope of complex complicity with a distribution of roles. It is argued that in case of provocation of bribery the joint action of persons is absent, a bilateral subjective link is absent

as well, there is no cohesion of intent between the provocateur and the person that is provoked. Since all necessary attributes of complicity are absent the provocation of bribery is not a special type of provocation. It is established that provocation of bribery is the intentional one-sided activity (actions) of an official that is aimed to model the behavior of a person to offer, promise, or taking the unlawful benefit or to accept the offer, promise, or taking the unlawful benefit in order to expose the person who offered, promised, or took the unlawful benefit, provided that actions of the provoked person de facto do not constitute the attribute of guiltiness. It is shown that considering the attributes of the provocation of bribery it is quite reasonable to define the provocation of bribery as a criminal offence sui generis, i.e. unique criminal offence that falls outside the notion of both the abuse of authority and the excess of authority, as well as the provocation to bribe, it does not have the attributes of any other criminal offence.

Key words: *provocation of bribery, provocation, bribery, provocation of criminal offence, incitement.*

Вступ. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) традиційно містить норму, яка передбачає кримінальну відповідальність за провокацію підкупу (ст. 370 КК України). Законом України від 12 лютого 2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» ч. 1 ст. 370 КК України зазнала суттєвих змін та викладена в новій редакції: «Провокація підкупу, тобто дії службової особи з підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду». Запропонована законодавцем конструкція починає розглядатися як вид спеціального підбурювання – підбурювання до вчинення підкупу. Такий підхід законодавця викликав дискусію в наукових колах, адже і до внесення змін у теорії кримінального права та на практиці не було єдності думок щодо сутності провокації підкупу, а внесення змін до законодавства жодним чином не сприяло формуванню одного підходу до розуміння провокації підкупу.

Постановка завдання. Роботи, присвячені розв’язанню проблем відповідальності за провокацію підкупу, належать таким науковцям, як О.І. Альошина, О.Ф. Бантишев, П.Д. Гуйван, О.М. Грудзур, О.О. Дудоров, В.В. Комар, М.І. Мельник, Б.М. Мирко, В.О. Навроцький, Н.М. Ярмиш та ін. Водночас проблематичність визначення сутності провокації підкупу зумовлює необхідність проведення подальших наукових розвідок. Наявність у КК України спеціальної норми, що передбачає кримінальну відповідальність за провокацію підкупу та внесених змін до КК України, вимагають встановлення сутності провокації підкупу, що і є метою цього дослідження.

Результати дослідження. В енциклопедичній літературі під провокацією розуміються «підбурювання, спонукання окремих груп, організацій до дій, які можуть спричинити настання тяжких наслідків» [1, с. 336] або «навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою штовхнути їх на згубні для них вчинки» [2, с. 773]. Своєю чергою законодавчого визначення поняття «провокація» ані кримінальне, ані кримінальне процесуальне законодавство не містить. Аналіз наукових позицій щодо тлумачення провокації кримінального правопорушення дає можливість виділити кілька основних підходів щодо його розуміння.

Так, перша група вчених (С.В. Познишев, А.Н. Трайнін, М.Д. Шаргородський, Б.В. Здравомислов, О.Я. Светлов, М.І. Мельник, А.В. Савченко, О.В. Кришевич та інші) вважає, що провокація є підбурюванням до вчинення кримінального правопорушення. Далі проаналізуємо аргументи вчених на підтримку вказаного підходу. Так, В.Ф. Кириченко вка-

зує, що провокація злочину є фактично підбурюванням до нього [3, с. 87]. О.Ф. Бантишев, який стверджує, що «провокація до вчинення будь-якого злочину є лише окремим випадком підбурювання», тому в разі будь-якої провокації провокатор має нести кримінальну відповідальність як підбурювач до відповідного злочину [4, с. 43]. Важливо підкреслити, що, прийнявши Закон України від 12 лютого 2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції», законодавець фактично підтримав аналізований вище підхід, що провокація кримінального правопорушення є підбурюванням до кримінального правопорушення. Такими змінами законодавець відійшов від усталеної вітчизняної традиції і пов'язав провокацію підкупу не зі створенням службовою особою відповідних обставин та умов, а з діями службової особи з підбурення особи до вчинення підкупу [5, с. 78].

Відповідно до іншого підходу, провокація підкупу розглядається як спеціальний склад перевищення влади [6, с. 74].

Водночас є підхід, відповідно до якого провокація підкупу розглядається як спеціальний вид зловживання службовим становищем. М.П. Кучерявий [7, с. 185] зазначає, що з огляду на деякі особливості об'єктивної та суб'єктивної сторін провокація підкупу є самостійним кримінальним правопорушенням, хоча підпадає як за суб'єктом, так і за об'єктивними й суб'єктивними властивостями під ознаки складу зловживання службовим становищем.

І, насамкінець, варто зазначити підхід, відповідно до якого провокацію не варто ототожнювати з підбурюванням до вчинення кримінального правопорушення. Йдеться про те, що: 1) провокація злочину – це відмінна від підбурювання одностороння діяльність винного, спрямована на моделювання такої поведінки іншої особи, яка мала б усі зовнішні ознаки злочину, з певною метою. Дії провокатора і спровокованого спрямовані на досягнення не єдиного, а зовсім різних (діаметрально протилежних) результатів, вони не можуть вважатись узгодженими, спільними; 2) правова природа підбурювання до злочину і провокації злочину не є тотожною, а провокація злочину є більш широким поняттям, ніж підбурювання до вчинення конкретного злочину [8, с. 80–81]; 3) провокація – це умисна одностороння діяльність винного, спрямована на моделювання такої поведінки іншої особи, яка мала б усі зовнішні ознаки злочину з метою дискредитації, шантажу або створення штучних доказів обвинувачення [9, с. 12].

Своєю чергою В.О. Навроцький стверджує, що пропозиція «хабаря» (підкупу) з метою викриття хабарника **не є схиллянням до злочину**, оскільки хабарник не може вчинити злочин, адже його дії є контрольованими» [10, с. 159]. При цьому А.А. Мастерков вважає, що поняття провокації злочину за своїм змістом виходить за рамки інституту підбурювання, являючи собою залучення іншої особи до вчинення злочину, вчинене з метою настання шкідливих для цієї особи наслідків [11].

В.В. Комар вказує, що провокація підкупу не може розглядатися як спеціальний вид підбурювання до надання-одержання неправомірної вигоди, оскільки в цьому випадку відсутні всі необхідні ознаки співучасті. За своєю сутністю провокація підкупу є навмисною, односторонньою діяльністю винного, що спрямована на моделювання такої поведінки іншої особи, яка має лише зовнішні ознаки злочину, але при цьому діяння спровокованого не має ознак винуватості, що має знайти відображення в конструкції відповідної норми [5, с. 6].

Пояснюючи, що провокація і підбурювання не є тотожними категоріями В.М. Киричко вказує, що зазначені у ст. 370 КК України дії не підпадають під законодавче визначення підбурювача [12, с. 182]. І дійсно, відповідно до ст. 26 КК України співучастью в кримінальному правопорушенні визнається умисна спільна участь кількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення.

Спільність, будучи ознакою співучасті, має такі характеристики: кримінальне правопорушення вчиняється об'єднаними зусиллями співучасників, кожен із них здійснює свій внесок у діяння, вчинене виконавцем [13, с. 78]; наявність згоди між співучасниками на вчи-

нення конкретного кримінального правопорушення, яка виражається у спільності дій співучасників, що виявляється в поінформованості [14, с. 109]; взаємна зумовленість поведінки кожного співучасника поведінкою інших [15, с. 34]; єдиний і загальний для всіх співучасників злочинний результат [16, с. 105].

Підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення (ч. 4 ст. 27 КК України). Враховуючи, що підбурювання до вчинення кримінального правопорушення є кримінально протиправною діяльністю, яка здійснюється в межах складної співучасті з розподілом ролей, цей вид співучасті має відповідати зазначеним ознакам співучасті. Однак, враховуючи правову природу провокації, цілком зрозуміло, що ознаки співучасті відсутні. Провокація не може являти собою підбурювання до кримінального правопорушення через відсутність єдності умислу між провокатором та спровокованою особою [14, с. 427]. У процесі провокації підкупу, безумовно, відсутня спільність дій осіб і, звичайно, відсутній двосторонній суб'єктивний зв'язок. Відсутність такого зв'язку означає відсутність співучасті як такої, навіть якщо дії з об'єктивної сторони підпадають під визначення певного виду співучасті [12, с. 182]. Крім того, бажання викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду, не може розглядатися як єдиного та бажаного кримінально протиправного наслідку для всіх осіб.

Крім того, при провокації підкупу, виключається вчинення провокації шляхом залякування заподіяння фізичної шкоди особі чи її близьким (нанесення тілесних ушкоджень, вбивство), знищенням, пошкодженням майна чи вчиненням інших протиправних дій [5, с. 79–80]. Саме тому в кримінально-правовій літературі серед можливих способів провокації, як правило, називають натяки, поради, пропозиції, прохання, умовляння, рекомендації, вказівки тощо [17, с. 839]. Втім спеціальне підбурювання має охоплювати собою будь-які способи, які є характерними для загального підбурювання.

Враховуючи зазначене, ми підтримуємо висловлений у науковій літературі підхід щодо недоцільності визначення провокації через підбурювання. Провокації підкупу не детермінується підбурюванням, а має власні характеристики [18, с. 13–14], крім того, провокація підкупу є настільки своєрідним кримінальним правопорушенням, що не охоплюється поняттям ні службового зловживання, ні підбурювання до підкупу, навіть не містить у собі ознак якого-небудь іншого кримінального правопорушення [19, с. 21].

Вважаємо, що у процесі визначення сутності провокації підкупу варто виходити насамперед із розуміння провокації кримінального правопорушення, адже, будучи окремим випадком провокації кримінального правопорушення, провокація підкупу має всі ознаки останнього.

У науковій літературі провокація визначається як: умисна одностороння діяльність винного, спрямована на моделювання такої поведінки іншої особи, яка мала б усі зовнішні ознаки злочину з метою дискредитації, шантажу або створення штучних доказів обвинувачення [9, с. 12], якщо при цьому діяння спровокованого фактично не містить ознак винуватості [20, с. 40]; створення особою обстановки, що виключає вчинення іншою особою злочину, або співучасті у такому злочині з метою її викриття, шантажу або заподіяння іншої матеріальної чи нематеріальної шкоди такій особі [21, с. 4].

Суспільна небезпечність провокації кримінального правопорушення – це реальна можливість заподіяти істотну шкоду фізичній або юридичній особі, суспільству чи державі шляхом створення особою обстановки та умов, що зумовлюють учинення кримінального правопорушення [22, с. 171].

Ознаками провокаційної діяльності є такі: охоплює намір особи, яка провокує, гарантувати односторонній вияв очікуваної моделі поведінки з боку тієї особи, яку провокують, що містить тільки зовнішні ознаки злочинного діяння; провокаційна поведінка реалізується шляхом односторонньої умисної діяльності з боку особи, яка є винною, що не усвідомлюється особою, яку провокують; метою провокатора є встановлення негативних наслід-

ків для особи, яку провокують (наприклад, дискредитація, шантаж або створення штучних доказів обвинувачення) [23, с. 230].

До ознак, які дають змогу відмежувати поняття провокації від суміжних понять кримінального права, належать такі:

- 1) головною метою провокатора є настання негативних наслідків для особи, яку він провокує, наприклад, викриття особи;
- 2) провокація здійснюється в порядку односторонньої умисної діяльності з боку винуватця кримінального правопорушення, що не охоплює свідомість особи, яку провокують;
- 3) провокація спрямована на збудження волі особи на вчинення саме злочину [24];
- 4) провокація завжди вчиняється з прямим умислом, який спрямований не на вид та наслідки злочину, що вчинений особою, яку провокують, а на сам факт вчинення злочину;
- 5) провокація може бути як одиничною, так і мати систематичний характер [25, с. 143–144].

Провокація – це прихована діяльність для особи, яку провокують, тому з боку останньої особи вчинення провокації як цілеспрямована діяльність провокатора для створення чогось конкретного не сприймається. Крім того, особа, на яку здійснюється вплив, може взагалі не усвідомлювати, що вона перебуває під впливом провокатора [25, с. 144].

З огляду на зазначене, провокацію підкупу варто розуміти як умисну односторонню діяльність (дії) службової особи, яка спрямована на моделювання поведінки особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, з метою викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду, якщо при цьому діяння провокованого фактично не містить ознак винуватості.

Беручи до уваги зазначені характеристики провокації підкупу, варто розглянути можливість зарахування такого діяння до кримінальних правопорушень *sui generis*.

Sui generis (лат. «своєрідний, єдиний у своєму роді») – унікальність правової конструкції, яка, незважаючи на наявність схожості з іншими конструкціями, загалом не має прецедентів. Г.А. Єсаков зазначає, що злочином *sui generis* є суспільно небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною кримінального закону як злочин, який за відсутності такої норми кваліфікувався б як інший злочин із використанням Загальної частини кримінального закону про незакінчений злочин та (або) співучасть. Тобто злочин *sui generis* становить собою окремо виділене з норм Загальної частини кримінального закону суспільно небезпечне діяння, що є самостійним, особливим злочином, відділеним від злочину, з якого він походить [26, с. 252]. Р.С. Орловський зазначає, що провокація підкупу становить собою злочин *sui generis* і тому не охоплюється регулюванням інституту співучасті [27, с. 159]. Кримінальні правопорушення *sui generis* призначені для того, щоб охопити собою випадки, які не вкладаються в межі конструкції акцесорної співучасті, але вимагають з огляду на високу суспільну небезпеку кримінально-правової реакції з боку держави [28].

Беручи до уваги зазначене, ми вважаємо, що цілком виправдано визначити провокацію підкупу як кримінальне правопорушення *sui generis*, тобто унікальне кримінальне правопорушення, що не охоплюється поняттям ні службового зловживання, ні перевищення влади, ні підбурювання до підкупу, не містить ознак іншого кримінального правопорушення. Крім того, враховуючи, що діяльність у сфері кримінальної правотворчій має здійснюватися з урахуванням цілей та завдань кримінального права, прогнозуванням майбутніх бажаних змін і передбаченням результатів [29, с. 277], ми не пропонуємо образу ж вносити зміни до ст. 370 КК України, а продовжимо дослідження різних питань, пов'язаних із провокацією підкупу.

Висновки. Проведений аналіз сучасних досліджень, присвячених проблемам кримінальної відповідальності за провокацію підкупу, дає змогу виділити кілька підходів до розуміння сутності провокації підкупу, а саме: як спеціальний вид підбурювання, вид службового зловживання, вид перевищення влади, унікальне кримінальне правопорушення. Підбурювання до вчинення кримінального правопорушення є кримінально протиправною діяльністю, яка здійснюється в межах складної співучасті з розподілом ролей. У провока-

ції підкупу відсутня спільність дій осіб, відсутній двосторонній суб'єктивний зв'язок, немає єдності умислу між провокатором та спровокованою особою. Оскільки відсутні всі необхідні ознаки співучасті, провокація підкупу не є спеціальним видом підбурювання. Вважаємо цілком виправданим визначити провокацію підкупу як кримінальне правопорушення *sui generis*, тобто унікальне кримінальне правопорушення, що не охоплюється поняттям ні службового зловживання, ні перевищення влади, ні підбурювання до підкупу, не містить ознак іншого кримінального правопорушення. Будучи окремим випадком провокації кримінального правопорушення, провокація підкупу має всі ознаки останнього. Під провокацією підкупу розуміємо умисну односторонню діяльність (дії) службової особи, яка спрямована на моделювання поведінки особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди з метою викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду, якщо при цьому діяння спровокованого фактично не містить ознак винуватості.

Список використаних джерел:

1. Тихоморова Л.В. Юридическая энциклопедия : монография. Москва : Юринформ-центр, 1997. 526 с.
2. Новый тлумачний словник української мови : у 4 т. / укл.: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1998. Т. 3. 912 с.
3. Кириченко В.Ф. Виды должностных преступлений по советскому уголовному праву. Москва : Изд-во АН СССР, 1959. 182 с.
4. Бантишев О.Ф. Злочини у сфері службової діяльності (питання кваліфікації) : навч. посібник. Київ : МАУП, 2002. 128 с.
5. Комар В.В. Поняття та види підкупу за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2020. 249 с.
6. Борисов В.І. Корупція в Україні: поняття, відповідальність, стан. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2004. № 2. С. 68–77.
7. Кучерявый Н.П. Ответственность за взяточничество по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1957. 186 с.
8. Дудоров О.О. Кримінально-правові аспекти провокації підкупу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 1. С. 79–85.
9. Радачинский С.Н. Провокация преступления как комплексный институт уголовного права: проблемы теории и практики : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Нижегородская академия МВД России. Нижний Новгород, 2011. 367 с.
10. Навроцький В. Провокація хабара як можливий спосіб боротьби з корупцією. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. Вин. 4 (15). С. 157–162.
11. Мастерков А.А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты провокационной деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Владивосток, 2000. 23 с.
12. Киричко В.М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Харків : Право, 2013. 424 с.
13. Тютюгін В.І., Комаров О.Д., Рубашенко М.А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків, 2017. 202 с.
14. Кваша О.О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. 560 с.
15. Козлов А.П. Соучастие: традиции и реальность. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2001. 362 с.
16. Сафин А.Ф. Понятие и признаки соучастия в преступлении. *Вестник ТИСБИ*. 2008. № 2. С. 102–107.
17. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. Т. 2 / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків : Право, 2013. 1040 с.
18. Радачинский С.Н. Уголовная ответственность за провокацию взятки либо коммерческого подкупа : учеб. пособ. Ростов-на-Дону : Изд. центр «МарТ», 2003. 144 с.

19. Гельфанд П.А. Уголовная ответственность за взяточничество. Київ : Вышш. шк., 1963. 26 с.
20. Мансуров О.А. Уголовно-правовые меры борьбы с провокацией взятки либо коммерческого подкупа : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Акад. управ. МВД России. Москва, 2001. 215 с.
21. Альошина О.І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2007. 18 с.
22. Гродецький Ю.В. Суспільна небезпечність провокації злочину. *Проблеми законності*. 2009. № 102. С. 164–172.
23. Картавцев В.С., Томчук І.О., Притула С.А. Кримінально-правовий аналіз провокації підкупу за законодавством України та зарубіжних країн. *Науковий журнал «Право і суспільство»*. 2020. № 4. С. 227–235.
24. Альошина О.І. Визначення провокації злочину в кримінальному праві України. *Право і безпека*. 2005. № 4/5. С. 51–54.
25. Карелов К.Ю. Спеціальні правила кваліфікації провокації злочинів, вчинених у співучасті: відмежування провокації від суміжних кримінально-правових понять. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 3(28). Том 2. С. 143–146.
26. Есаков Г.А. Преступления sui generis как проявления институтов Общей части в Особенной части УК РФ. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Российского конгресса уголовного права, 26–27 мая 2011 г. Москва : Проспект, 2011. С. 252–255.
27. Орловський Р.С. Інститут співучасті в кримінальному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 512 с.
28. Некоз А.С. Подстрекательство sui generis: понятие и виды. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция*. 2018. № 2. С. 109–117.
29. Степаненко О.В. Реалізація принципу доцільності кримінального права в сфері кримінальної законотворчості. *Порівняльно-аналітичне право : електронне наукове фахове видання*. 2015. № 1. С. 277–281.

